

ARAYIŞ TOPLANTISI RAPORU

16/05/2017 tarihinde TÜSES'in organize ettiği 'Arayış Toplantısı'nda katılımcılar Türkiye'nin referandumdan sonraki mevcut durumunu aşağıdaki ifadelerle özetlediler:

Türkiye'de 16 Nisan Referandumunu sonucunda %51'e %49 şeklinde bir oran ortaya çıkmıştır. Ancak bu sayede birbirlerine bugüne kadar hep düşman edilmiş, ötekileştirilmiş, kamplaştırılmış insanların yan yana gelebilecekleri ispatlanmıştır. Sandıktan çıkan hayır tercihi, bir nevi Gezi ruhunun bir tezahürüdür. Gezi'de kriminalize edilmeye çalışılan kitle, 16 Nisan sürecinde daha dikkatli ve tedbirli bir duruş sergilemiş ve alanını genişletmiştir. 16 Nisan'da gösterilen demokrasi sınavındaki başarı önemli bir fırsattır. Bu sayede sosyal medyanın iktidarın yanlısı medyayı alt edebileceği görülmüştür. Artık sosyal medyanın özgürleştirdiği insanların, güç odaklarının oluşturduğu algı alanından çıktığı görülmektedir. Diğer bir fırsat ise, Türkiye'nin 2019 seçimleri sürecinden başlamak üzere yeni bir anayasa yapmayı gündemine taşıyacak olmasıdır.

Türkiye şu an popülist bir yapı içindedir. Temsili demokrasi büyük ölçüde sandıkçılığa indirgenmiş durumdadır. Dolayısıyla çoğulculuğun olmadığı görülmektedir. Toplumsal ilişkilere bakıldığında, yaşam koşullarındaki bağımlılık ilişkilerinin zamanla zayıflıkları ürettiği gözlemlenmektedir. Zayıf toplumlarda, insanlar bir şekilde *güce göre* şekillenirler. Thomas Moore, Ütopya adlı kitabında krallıkların güçlü olduğu yerde, insanların nasıl zayıf kaldığını dile getirir. Türkiye toplumunu da buna benzetmek mümkündür. Hakkında tüm bu konuşulanlar çürüten veya aşırı derecede bozulan bir toplumun nitelikleridir.

Mevcut rejim kendisi gibi düşünmeyen herkesi düşman ilan etmiştir. Böylesi bir anlayış toplumun her zerresine işlemiş ve bir kamplaşma ortaya çıkmıştır. Bu rejim bütün hakları, hukuku, anayasayı ihlal eden, hiçbir şeyi tanımayan, tamamen tek kişinin güdümüne verilmiş bir rejimdir. Ne yazık ki bu rejimin kapısı *evet* oylarıyla açılmış durumdadır. Ancak yine de AKP ve MHP ittifakının referandumdaki oy oranı 1 Kasım seçimlerinin oy oranıyla karşılaştırıldığında ciddi bir azalmanın olduğu görülmektedir.

Demokrasi bitmemiş bir projedir. Toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden tanımlanır. Tarih sona ermeyeceğine göre, demokrasinin yenilenme ve gelişme süreci sona ermeyecektir. Bugün Türkiye'de bazı taleplerde ortaklaşabilmenin zemini vardır. Mevcut hükümet tarafından, devletin liyakat temelinde her kesime açılmasının sözü verilmiş ancak bu söz tutulmamıştır. Çok ciddi ahlaksızlık sıkıntısı vardır. Buna karşın *Hayır cephesi* heterojen yapısıyla Türkiye'yi daha çok yansıtmaktadır.

Değerler ittifakı üzerinden gidecek bir oluşumun kısa vadede mümkün ya da kolay olmayacağını teslim etmek gerekir. Bu daha uzun vadede, birçok başka kesimin de tartışarak, katkı sunarak yapması gereken bir şeydir. Hayır'ın kampanya süreci Gezi protestolarıyla birebir örtüşmemektedir ancak çok benzer tarafları vardır. Gezi'de bazı siyasi partilerin yönetimi başka bir şey söylerken tabanı başka bir şey yapmıştır. Ya da bazı siyasi partiler doğrudan dahil olmayı, bazıları ise beraber görünmemeyi tercih etmiştir. Hayır'da da buna benzer şeyler yaşanmıştır.

Ülkede huzur ve refah içinde yaşamak isteyen %49'luk kesim *Hayır* tercihiyle bir araya gelmiştir. Bu açıdan başarılı bir sonuç alınmıştır. Bu işe 13 ay önce başlanırken, kimsenin olmayacağı, çok yalnız kalınacağı düşünülmüştür. Sonrasında ise çok benzer gruplar ortaya çıkmış ve çok memnuniyet verici gözlemler olmuştur. Ancak sonunda, şaibeli bir sonuç olsa da bir yenilgi vardır. Türkiye'de rejim değişmiştir. Bu rejim değişikliğinin tescili de 2019 yılındaki seçimlerde olacaktır. Dolayısıyla o seçimlere, sivil toplum olarak bir satranç titizliğiyle hazırlanılması gerekmektedir. 2,5 yıl çok uzun bir zaman değildir. Siyasi partiler dışında tek tek bakıldığında örgütler çok zayıftır. Mali imkanlar yetersizdir ve yapılacak çok iş vardır. Hayır cephesinin referandum sonucunda yeise kapılması doğru değildir. Buna gerek yoktur çünkü mevcut düzlem demokrasi düzlemi değildir. *Evet* ya da *Hayır* diyen çoğu kişi demokrasiden hareket etmemiştir. Mesele zaten demokrasi bilincinin eksikliğidir.

Referandumun OHAL ortamında yapılması ve baskılar nedeniyle bu sonuç kabul edilemez. İstanbul'da bile bazı okullarda oy sayımında şaibe olmuşken, özellikle Kürt bölgesindeki sayımların nasıl olduğu tahmin edilebilir. Sonuçta referandum kaybedilmiş, Türkiye bir değişiklik karşılığında karşı karşıya kalmıştır. Bu sonuçların gayrimeşru olduğu söylenerek, bir yandan yenilginin farkında olup; diğer yandan bundan sonra oyunun nasıl kurulacağını konuşulması gerekmektedir. Bu popülist yarıma, bir tarafta aslında temelde kurumları ve hukuku referans almak isteyen ve bunun etrafında buluşan, içerisinde çeşitli kimliklerin olduğu *-sekülerler, muhafazakarlar, Kürtler, milliyetçiler-* bir grup ve lider arasındaki bir yarılmadır. Diğer bir deyişle bu, kurumsallık ve hukuku arzulayanlarla, lideri temelde referans alanlar arasındaki bir yarılmadır. Çünkü, otoritesinin kaynağı hukuk değil; karizmatik bir otoriteye dönüşen, istediğini yapan keyfi bir liderdir.

Dokunulmazlıklar, istediğimi yaparım anlayışı ile vicdani olmayacak şekilde kaldırılmış ve sonuçta bu noktaya gelinmiştir. Şu anda hukukun siyasallaştığı, yani haksızın haklı gösterildiği, faşizan bir döneme gelinmiştir. Ancak 16 Nisan kimlikler, inanç, yaşam tarzı konularında Türkiye'nin siyaset sosyolojisinin ezberini ciddi bir şekilde bozmuştur. Bu bir fırsat ve imkandır. Diğer yandan, referandumdan sonra, sadece anayasa, yasalar kaybedilmemiş; siyasetin alanı da tamamen kapatılmıştır. Şu anda bütünüyle, KHK'larla yönetilen, belirsizliğin hakim olduğu bir ortam vardır. Yavaş yavaş sivil toplum alanının da kapatılması muhtemeldir.

Katılımcılar Türkiye'de referandumdan sonraki süreçte ne yapılması gerektiği konusunda şu görüşlerde ortaklaştlar:

- *Sandıktaki Hayır birlikteliğinin dönüşeceği oluşumun yapısı: Parti ya da cephe değil, çok farklı kesimlerden beslenecek bir oluşum olmalıdır*

Hayır Partisi gibi bir şey olmamalıdır. Sadece 16 Nisan'ı değil, 16 Nisan öncesini de konuşmak lazımdır. 7 Haziran'ı, 1 Kasım'ı, 15 Temmuz'u, 15 Temmuz'dan sonraki süreci, Türkiye'de siyasetinde neler oldu, kim ne dedi, ne yaptı, konuşulmalıdır. Ancak süreç bir bütün olarak değerlendirilmezse bazı konularda eksiklik yaşanır ve sağlıklı bir analiz yapmak mümkün olmaz. Henüz kurumsal anlamda bir *Hayır Birlikteliği* yoktur. *Hayır Birlikteliği* olmadığına göre, *hayır* diyenleri bir arada tutabilmek ya da bunu daha güçlü bir sinerjiye dönüştürebilmek adına yapılacaklar üzerinde çok güçlü tartışmalara ihtiyaç vardır. Bu sürecin itici gücü *hayır* tercihidir. %49 bir kampaşma haline getirilmeden, yeni bir kutuplaşma yaratılmadan; oradaki birlikteliği, beraberliği sürdüreceği dili sürekli üretmekte fayda vardır. Siyasi aktörler birbirlerini ziyaret ederek, birbirlerine karşı olumlu yaklaşımla olumlu bir davranışta bulunmaktadırlar. Bu çeşitliliği sürdürmek adına, bu olumlu tavrın topluma yansıtılmasında çok büyük bir yarar olacaktır.

Hayır bileşenleri, hayır cephesi gibi isimlendirmeler tedavülden kalkmalıdır. Örneğin, *Adalet ve Vicdan, Demokratik Gelecek, Toplumsal Uzlaşma* gibi temalar etrafında yan yana gelinebilir. *Hayır* kelimesini artık bırakmak gerekmektedir. *Hayırcılar ve Evetçiler* diye bir tuzağa düşülürse, eleştirilen kutuplaşma ve kimlikler üzerinden siyaset devam ettirilmiş olur. *Hayır*'ın güçlü tarafı, *-üzerine çalışılmazsa da zayıf tarafı-*, herkesin kendisine göre bir *hayır* gerekçesi olması ve gerekçelerin birbiriyle birebir örtüşmemesiydi. Bu güçlü bir taraf yaratmıştır. Ancak mesele ne kadar detaylandırılırsa, o kadar çok ayrışmanın olacağı bir durum ortaya çıkabilir. Dolayısıyla partileri ya da partilerin iç mekanizmalarındaki yöntemlerini eleştirmeden, bu mekanizmayı bozmadan, partilerin de üzerine çıkacak bir süreç yürütmek lazımdır. Partilerin üzerine çıkılmazsa oluşum kuru kuruya partilerin ittifakından öteye gitmeyebilir ve ister istemez pazarlıklar olabilir. Partilerin de üzerine çıkacak bir şey yapmak için, partili olmayan, partiye oy veren ama parti *şuraya oy ver* dediğinde oy vermek zorunda hissetmeyen kesimleri, sosyal medya üzerinden kampanya yaparak bir arada tutmak gerekmektedir.

Gezi'de olduğu gibi bir durum *Hayır*'da da gözlemlenmiştir: partiler ne kadar geri çekilirlerse toplumsal talep o kadar öne çıkmıştır. Dolayısıyla gelecek süreçte partilerin önce bir adım geriye çekilmeye ikna edilmesi gerekmektedir. Bir parti öne atılıp da diğerlerini kucaklayacak tavır içine girdiğinde, bu, diğer partileri de rakip oldukları için ya da aynı tabana hitap ettikleri için pozisyon almaya sevk edebilir. Siyasi partilerin liderlerinin, örgütlerinin, biraz daha geride durması gerekmektedir ki arkadan gelecek toplumsal talebin önü açılabilir ve birçok kesimin aynı anda içinde kendi gerekçeleriyle var olabileceği bir başkanlık kampanyasına dönüşebilir. Tabii ki partilerin genel başkanları, milletvekilleri ve kendi iç mekanizmaları olacak çünkü onların da bir taşıyıcılığı vardır. O taşıyıcılığı reddetmek mümkün değildir ancak böyle bir dengeyi kurmaya ihtiyaç vardır.

Hayır'ın bir liderinin olmaması güçlü taraflarından biri olmuştur. Şimdi önümüzde bir yerel seçim süreci vardır. Yerel seçim sürecinde yapılacak her şey, başkanlık seçiminde yapılacak işlerin laboratuvarı olacaktır. Bu işi o zamana kadar aşama aşama götürmek ve siyasi partilerin de doğrudan içinde olduğu, görüşlerini ifade edebildiği bir mekanizmayla yürütmek ve bunun ilerletilebilir bir şeye dönüşmesi lazımdır. Ancak yine de başını çeken, liderliği olan bir yapı olmadığı süreçte, Türkiye'de bu tür platformlar kolay kolay yaşayamamaktadır. Sonuçta siyasi bir adım atma ihtiyacının doğacağı gün gelecek ve o gün geldiğinde herkesin saygı duyduğu, herkesin kendi iradesini rahatlıkla orada görebildiği ya da teslim edebildiği bir yapıya ihtiyaç duyulacaktır.

- *Siyasette pozitif dilin kullanılması, farklı kesimlere erişilmesi*

Pozitif bir dil geliştirerek, topluma bunu göstermek gerekmektedir. Siyasi partilerin, sivil toplumun, kısaca herkesin pozitif bir dille ilerlemesinde çok büyük bir yarar vardır. Farklı kesimler iletişim kurmaya ve konuşmaya yeni yeni başlamıştır. O nedenle, yeni başlanılan bu iletişimi bundan sonra daha da geliştirerek devam ettirmek gerekmektedir. Sivil toplumdaki bu iletişimi geliştirecek, bunu anlamlı bir alana kanalize edecek, değerleri ortaklaştıracak, bir iletişim biçim ve eylemliliğini bulabilmek gerekir. *Hayır* bileşenleri içerisinde olması gereken kesimler vardır. Bu kesimler çağırılarak, platform geniş ve sürekli hale getirilebilir. Kutuplaşma karşıtı siyaset nasıl üretilir, bu tartışılmalıdır. Ortak geçişkenlik alanlarını kültür, sanat, sivil toplum yoluyla da üretebilecek bir şeyler yapmak gerekmektedir. Sürekli olumsuzlaştırma, ortamı germe, karşıtlıkları çoğaltma yerine, diyalogu ve müzakereyi öne çıkaran yani mevcut oynanan oyunun dışında, alternatif bir oyun sahası inşa etmek gerekmektedir. AKP karşıtlığı yapmadan, AKP içerisindeki insanları da, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirmekte fayda vardır.

Referandum sürecinin en temel eksikliği Kürtlerin yok sayılması olmuştur. Kürtleri ve muhafazakar kesimi öbür cepheye iten davranışlardan kaçınılmalıdır. Demokratik bir tutum geliştirilmediği sürece, muhalefetle *kedî fare gibi* oynanır. Birçok Kürt hapisteyken, o tarafı görmemek mümkün değildir. Kendine demokrat diyen insanlar, muhakkak ki maksimalist taleplerle yanyana gelmek zorunda değildir ancak en azından bu mesele yokmuş gibi davranmamak gerekir. Bu konularda temkinliliği aşmak, daha cesur olmak ve meseleleri tartışabilmek lazımdır. Anadolu'da insanlarla konuşulup, forumlar düzenlenip, sunumlar yapılmış olsaydı ciddi bir fark yaratılabilirdi. Şimdi telaşsızca bunu gerçekleştirme şansı vardır. Seçimlerin araçsallığından sıyrılarak, 2019'a kadar, Anadolu'yu gezmek ve özellikle evet oyunun yüksek çıktığı illere giderek fark yaratılabilir. Konuşulduğunda, temas kurulduğunda anlaşılacak bir şey yoktur. Hayat tarzı meseleleri kurcalanmadığı takdirde insanlarla iletişim kurulabilmektedir. Bu sebeple iletişimi doğru kurup, bu konuda kanallar açmak gerekir. Ulaşılmayan yerlere giderek, buradaki medya imkanlarının nasıl iyileştirilebileceği konusunda kafa yormak gerekmektedir. Bunu, karşıtlık üzerinden yani Tayyip Erdoğan'a veya başka bir şahsa karşı siyaset anlayışı ile değil; *nasıl bir toplum, siyaset tarzı, ya da farklılıkların bir arada*

yaşayacağı toplum öngörülebilir sorusu üzerinden yürütmek doğru olacaktır. Karşıtlık üzerinden bir söylemin sürece zarar vereceği muhtemeldir.

- **Ortak değerler, hedefler, herkese adalet, özgürlük ve çoğulculuk**

%49'u değerlendirirken iki şey önemlidir: adalet isteyen ve artık böyle yönetilmek istemeyen kitleler *hayır* diyerek ortak paydada buluşmuştur. Bu sebeple ortak değerleri sağlamlaştırmak gerekmektedir. Sivil toplum olarak öncelikle adaletin ve vicdanın sözcüsü olunmalıdır. Yasaların uygulanması, adil olunması, vicdanın harekete geçmesi talep edilmelidir. Sivil toplum girişimlerinin, *2019 ilüzyonundan* kurtulup adaletin ve vicdanın sesi olmayı önceleyerek yol almaları, değerlerini de onun etrafında oluşturmaları gerekmektedir. Türkiye ölçeğinde etkili olmak isteyen bir sivil toplum örgütü, Erdoğan'la da iletişim kurmak durumundadır. Bir sivil toplum örgütü, bir sivil toplum konfederasyonu Türkiye ölçeğinde, eylemini siyasi partilere delege etmemeli, siyasetin yedek lastiği olmamalıdır. Kendi gücünü korumalı ve geliştirmelidir. Bağımsız olmayan bir sivil toplum oluşumunun, ülkedeki genel siyaseti etkileyemeyeceği aşikardır. Ülkedeki genel siyaseti etkileyebilmesi için esas olarak *denetleme ve monitoring* görevi yapmalıdır. Bunun için de halk tarafından bilinen bir iktidar hedefinin olmaması gerekir. Ana dilde eğitimi şimdi gündeme getirmemek, daha sonra gündeme getirmek bir siyasi davranıştır ama insani olarak bakıldığı zaman anadilde eğitimin bugünü, yarını, ertesi günü olmaz. Bir sivil toplum kuruluşuyla, bir siyasi oluşum arasındaki temel farklardan birisi de budur.

Özgürlükleri herkes için savunmak lazımdır. Baş örtüsü mağduru olan bir kişiyi, baş örtüsünden mağdur olan kitlenin savunması, ya da Kürt halklarıyla ilgili bir ihlale Kürtlerin tepki göstermesi değil, toplumun her kesiminden bu mağduriyetlere itiraz edilmesi anlamlıdır. Bunun için önce toplumsal altyapı oluşturulmalıdır. Temel noktalardan bir tanesi samimiyettir. Buna ek olarak, farklılıkları kabul etmek, farklı renklerle bir arada bulunmayı stratejik veya dönemsel bir şey olarak görmemek lazımdır. Bunu zihniyet haline getirmek gerekir. Farklı düşüncede olan insanların birbirine tahammül etmesine dair toplumsal bir bilinç uyandırmak gerekmektedir.

Devletin herkes için devlet olduğu ortak değer haline getirilmelidir. Çoğulculuk ilkesi ortak değer haline getirilebilirse, o zaman kamplaşmanın önüne büyük ölçüde geçilir. Partileri dışlamak mümkün olmadığı gibi Türkiye'nin realitesine de aykırıdır. Ancak sadece partilerin egemen olduğu bir iş yapılırsa da %49'a bile erişilemeyebilir. Dolayısıyla ortak hedeflere ihtiyaç vardır. *Ortak değerler zaman alabilir ama ortak hedefler büyük zaman almaz.* Örneğin, parlamenter demokrasinin güçlendirildiği yeni bir anayasa ortaya konur, bunun genel çerçevesi çizilir ve bütün o kesimler onun etrafında bir araya gelebilir. Seçim barajı meselesi başka bir ortak hedef olarak belirlenebilir. Ayrımcılığa karşı durulacaksa; hem dine, hem dile, hem kimliğe, hem cinsiyete yönelik ayrımcılığa karşı olunmalıdır. Ortak hattı bulabilmek için ayrışma noktalarının değil, buluşma noktalarının öne çıkarıldığı bir konsept yaratılmalıdır. Sivil toplum örgütünün temel şiarı değerler konusunda birlik olursa, bugünden yarına değişmeyen ve esas olarak o değerler çerçevesinde geniş bir kitleyi kucaklayabilmesi mümkün olur.

- **OHAL'in, %10 barajının kaldırılması ve yeni demokratik Anayasanın oluşturulması**

Türkiye'de % 10 baraj sistemi sebebiyle parlamentoda temsil adaleti yoktur. Seçim barajının kaldırılması konusunda ortak hareket edilmelidir. Ortak paydalarından bir tanesi de OHAL'e karşı çıkmak olmalıdır. OHAL savunulacak bir şey değildir ve bunun süratle Türkiye siyasi hayatından çıkarılması gerekmektedir. Diğer bir öncelikli mesele yeni, demokratik bir anayasayı tartışmaya açmaktır. Bu anayasa tartışmasını asgari müşterekleri arttırmak için zorlamak gerekmektedir. Lider kim olursa olsun, insan odaklı bir anayasa ortaya çıkarılmalıdır. Kürt'ü Kürt, Ermeni'yi Ermeni, Müslüman'ı Müslüman olarak görmeyen, diğer bir deyişle vatandaşları yalnızca insan olma vasfıyla değerlendiren bir anayasa oluşturulmalıdır. Diğer yandan bu anayasanın herkesi cendereye sokan tekçi anlayışa da karşı olması lazımdır. Oluşturulacak yeni anayasa kişilerin kimliklerini özgürce yaşayabilmelerini de güvence altına almalıdır. Bugün bütün partilerin programında yeni bir anayasa talebi vardır. Yeni anayasa ve anayasa değişiklikleri konusunda sivil toplum örgütlerinin de ciddi bir emeği olmuştur. Bunlar hepsi ayrı ayrı birer değerdir ve hepsinin toplanıp koordine edilmesinde büyük yarar vardır. Ortak ilkelere, demokratik ilkelere çerçevesinde bütün bu çalışmalar gözden geçirilip, Anayasa-Der gibi organizasyonlar kurulabilir.

- **Sorunlara karşı somut öneriler getirilmesi gerektiği**

%49 çok büyük bir başarıdır. Ancak şu ya da bu şekilde referandumdan *evet* çıkmıştır. Şu an başkanın kim olacağı ve bundan sonra ne olacağı belli değildir. Aslında tüm olaya somut bakmakta fayda vardır. Önümüzde yerel seçimler, cumhurbaşkanlığı seçimi, milletvekili genel seçimleri vardır. Bunların hepsi birbirini belirleyecektir. Siyasi, ekonomik program önerilmelidir. Eğer topluma bu öneriler yapılmazsa, sorunlarla ilgili somut adımlar gösterilemezse insanlar doğal olarak hak, adalet gibi kavramları aramadan güç neredeyse oraya yönelirler. İnsanlara umut vaat edilebilirse, bir şekilde rasyonel ve menfaatlerine göre davranacak, buna göre tercihte bulunacaklardır. Bu sebeple tercih alanlarını genişletmek gerekmektedir.

- **AKP seçmeninin iyi anlaşılması, demokrasinin her kesime gerektiğinin anlatılması**

%51 içinde %10-12'ye ulaşan oranda gönülsüz *evet* diyen bir kesim vardır. Asıl mesele, demokrasinin, hukukun ve kurumların bu insanların sosyal ve ekonomik refahlarını, güven duygularını nasıl sağlayacağıdır. Demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan yaşamının özellikle yoksulların, muhafazakar lümpenlerin kendi yaşamlarında nasıl bir fark yaratacağının somut olarak gösterilmesi gerekir. Bu kesimler bu güveni hissetmemektedirler. Asıl problem budur. Demokrasinin önemli

olmadığı, mühim olan meselenin yoksulun, lümpenin ekmeği ya da parti ilçe teşkilatlarına penetre olabilmek şeklindeki bakış açısı değişmelidir. Bunun iletişim modelinin nasıl kurulabileceği tartışılmalıdır.

%51'lik kesimin hepsi salt Erdoğan sevgisine oy vermiş bir kitle değildir. Bu kitle içinde de Türkiye'nin büyük bir ülke olmasını, terörü sona erdirmesinin gerekliliğini, ekonomik sıkıntıların bitmesini isteyen bir kitle vardır. %51'i iyi tahlil edip, o %51'i anlamaya çalışarak bu cephedeki paydayı daha da arttırmak gerekmektedir. İktidar partisinin konsolide edeceği kitle, ya yaşam tarzlarına karışılacağı endişesiyle, ya temel hak ve hürriyetlerle ilgili kazanımlarını kaybetme korkusuyla, ya bireysel ekonomik kaygılarla ya da makro ölçekteki ekonomik kaygılarla iktidarı desteklemek zorunda hissetmektedir. Dolayısıyla bu kitleye de güven aşılacak söylemler mutlaka geliştirilmelidir. Neden Orta Anadolu'daki bir insan zerre faydasını görmediği 3. köprüyle, ya da hiç almadığı istihdam nedeniyle AKP'ye oy vermektedir? Bunu anlamlandırabilmek lazımdır.

- **Referandum sonuçlarının meşru olmadığının sürekli dile getirilmesi**

16 Nisan referandum sonuçlarının gayrimeşru olduğu ve bu sonuçların tanınmadığına dair hafıza sürdürülmelidir. Bu anayasa değişikliğinin temelde sorunlu bir değişiklik olduğu, aslında iddia ettiği desteği almamış olduğu her daim söylenmelidir. Ama bu yine de 16 Nisan referandumunun %51'e %49 şeklinde bir oranla kaybedildiğinin kabul edilmemesi anlamına gelmemelidir. Referandum sonuçlarının *mer'i* fakat *meşru* olmadığı gerçeğinin canlı tutulması gerekmektedir. Şu anda muhalefetin en önemli hatası, referandum sonucunu kabul etmiş gibi görünmektir. Aslında bu sonuç asla kabul edilemez. Kurumsal olarak tümüyle hukuk dışı bir kararla karşı karşıya kalınmıştır ve bu meşru değildir. Dolayısıyla demokratik tepki anlamında direnme hakkı ortaya çıkmıştır. Bu gerçeği bir kenarda tutup, her fırsatta dile getirmeli, ancak bu noktada takılı kalmadan siyaset yapmaya ve çözüm bulmaya devam edilmelidir.

- **Başkanlık seçimi ve başkan adayının belirlenmesi**

Birincil öncelik iki türlü bir seçim olmasını sağlamaktır. Çünkü tek türlü bir seçimde çok büyük ihtimalle tek aday kaybedecektir. %49 Erdoğan'a karşı bir aday çıkararak, "*bu da bizim tek adam adayımız*" diye lanse eder, hele ilk turda bu ortak aday çıkarılırsa; bu, peşinen sadece yenilgiyi kabul etmek değil, her şeyiyle Erdoğan'ın yapmak istediklerini meşrulaştırmak anlamına da gelecektir. 2019'daki seçimlere yönelik, bu topluluk ve farklı kurum ve kuruluşlar, "*demokratik bir Türkiye'yi kim oluşturacaksa oyumuz onadır*" çağrısını yapabilmelidir. Belki soldan ama muhafazakar değerlere saygılı, belki muhafazakar ama demokratik ilkelere, kavramlara saygılı birisi aday gösterilebilir. Tek bir başkan adayı olmasından ziyade *Hayır* içindeki farklı gruplar kendi liderlerini ortaya çıkarabilirler. Muhakkak şimdiden tek aday göstermek şart değildir.

Herkesin güvenliği, özgürlüğü, demokratik siyaset zemini için, diğer bir deyişle herkes için ortak olan haklar üzerinden bir söylem geliştirilmesi gerekmektedir. Elbette bundan sonra herkes için uygun bir aday tespit edilecektir. Ancak hiçbir şekilde birinci turda bir aday çıkarıp, Erdoğan karşıtlığı üzerinden yola çıkarak Saadet Partisi'nin oylarını, muhafazakar Kürtlerin oylarını Erdoğan'a verdirmenin bir anlamı yoktur.

Eğer daha önceki yetkileri olan bir cumhurbaşkanı adayı için olmuş olsaydı siyaset dışından bir aday mümkün olabilirdi ama bugün cumhurbaşkanı olacak adayın icrai yetkileri olan, ülkenin temel meseleleriyle ilgili aktif bir politika takip etmesi gereken bir kişi olması gerekmektedir. Dolayısıyla siyaset dışı, partiler üstü, herkese sıcak mesajlar veren bir isimle sonuç alınması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla adayın tam da siyasetin içerisinde olan, bir değil belki bir kadro hareketi olarak ortak bir platformla çıkarılabilmesi mümkündür.

- **Demokrasi ve hukuk devleti talebi**

Toplumun, demokrasi, sosyal devlet ve liyakat konularında ciddi sorunları vardır. Liyakatı olmayan insanlar öne çıkarılmamalıdır. Devletin yönetimi liyakat temeli üzerine oturtulmalıdır ve bu ortak bir ilke haline getirilmelidir. Devletin hizmetleri daima şeffaflık üzerine kurulmalıdır. Eşit ve adil hizmet götürme anlayışı öne çıkarılmamalıdır. Türkiye'nin önemli kırılma noktalarından bir tanesi, dokunulmazlıkların kaldırıldığı gündür. İfadenin ve düşüncenin önündeki tüm engeller kaldırılmalıdır. Bu ilkeler, siyasi partiler içerisinde, devlet yönetiminde ve toplumun her kesiminde geçerli olmalıdır. Düşüncesinden dolayı hala insanlar içerideyse, o ülkede demokrasiden bahsetmek mümkün değildir. Bugün milletvekilleri, belediye başkanları içeridedir ve buna açıkça tavır konulması gerekmektedir. Kuvvetler birliğinin reddedilmesi ve tek adam yönetimlerine hem siyasi partilerde hem de devlet yönetimlerinde karşı çıkılması ortak payda olmalıdır.

Kimlikler üzerinden bir politikayla bir yere varılamayacaktır. Bu gerilimi biraz düşürüp, herkese yönelik bir demokrasi bilinci çalışması ve çağrısı yapmaktan başka bir çare yoktur. Demokrasi talebinin kuvvetli bir şekilde artırılarak dile getirilmesi, direnme hakkının kullanılması gerekmektedir. Kurumsallık ve hukuk etrafında örgütlenilmesi ve buna ilişkin bir asgari müşterek oluşturulması, en azından Türkiye'nin keyfi otoriteyle değil hukukla yönetilmesine dair bir sözün olması lazımdır. Demokrasi denilen şey mazlumun keyfi otoriteden korunma hakkıdır. 7 Haziran sonrasında Türkiye çok ciddi hak ihlalleriyle karşı karşıya kalmıştır ve bu hak ihlallerinin nasıl tazmin edileceğine dair de bir programının olması lazımdır. Normalleşme bu son iki yıldaki ihlallerle yüzleşmeden, bunlara dair bir şey söylemeden mümkün olamayacaktır. 150 bin kadar kişi KHK'yla işinden atılmış durumda, hapisaneler dolu, insanlar çocuklarını kaybetmişlerdir. Buna dair kurumsal bir refleksin olması lazımdır.

Bazı katılımcılar şu konulara dikkat çektiler:

- **Ortak hedeflere ulaşmak kolay, ortak değerlerde birleşmek ise zordur**

%49'un birçok konuda anlaşılıp, ortak hareket etmesi hem gerçekçi, hem de mümkün değildir. Dolayısıyla ortak hareket edilecek konuları asgaride tutmak lazımdır. Bu asgari ortaklıklarda birleşme şansı çok daha fazladır. Bir ittifak ahlaki geliştirmek gerekmektedir. Bunun da yolu kolaydan başlayıp zora doğru gitmektir. Örneğin, anadilde eğitim şart olarak masaya koyulduğu zaman, nasıl ki "bu olmasın" demek doğru değilse, "bugün hemen olsun" diye şart koşmak da ittifakı öteleyebilir. Dolayısıyla ortaklaşılan sorunları ön plana almak süreci hızlandırabilir. 16 Nisan kimseyi yanıltmamalıdır. Karşı çıkışta birleşmek kolaydır ama bir şeyden yana olduğunda veya inşa ederken birleşmek çok zordur. Dolayısıyla %49 bir şey yapmaya geldiği zaman çok zorlanabilir. %49 bir şeye karşı olduğu için çıkmıştır. Bu sebeple %49 bir blok değildir. Bu göz önünde bulundurulmalıdır.

- **4 sütunlu strateji**

Dört sütunlu bir strateji öne sürülebilir: birinci sütun bir program ofisi kurulması gerekmektedir. Program ofisinden kasıt anayasadır. Türkiye'nin aslında dört temel problemi vardır: insan hakları, temel hak ve özgürlükler, istihdam ve eğitim. Bu adaya ya da adaylara bütün bunları kapsayabilecek bir program yapılması gerekmektedir. İkinci sütun sahadır. Yani sahada aday veya adaylar için çalışabilecek bir örgüt gerekmektedir. Ancak gönüllü bir örgütü toparlamak kolay değildir. Para, imkan ve Türkiye sathına yayılmışlık gerektirir. Üçüncü sütun, mahalle evleri gibi bir şekilde seçmene dokunan, seçim zamanı veya dışında dokunmaya devam eden, toplumsal görevi olan bir kuruluş gereksinimidir. Dördüncü sütun ise sandık güvenliğidir. Daha önce Oy ve Ötesi, Hayır ve Ötesi ya da başka örgütler bunu yapmıştır ancak büyükşehirlerde halledildiği gibi İç Anadolu ve Karadeniz ekseninde özellikle durulmalıydı, durulmalıdır. Bütün bu stratejiler, hedef ve aksiyonun paylaşılması lazımdır. Tek bir örgütün, tek başına bunların hepsinin üstesinden gelebileceği pek mümkün olmadığı gibi, çok gerekli de değildir.

- **Güven ortamının oluşturulması ve toplumun seçimlere inanması**

Gerek referandumda gerekse diğer seçimlerde, öncelikle bu toplumun bundan sonraki süreç açısından, seçime inandırılması lazımdır. Çünkü artık toplumun büyük bir bölümü, oylarına yeterince sahip çıkılmadığını, çıkılsa dahi bir başka kurumun bu seçim sonuçlarını dilediği gibi iktidara verebildiğini düşünmektedir. Bundan sonra seçim konusunda toplumun güven sorununun nasıl aşılabileceğine dair yeniden kafa yorulmalıdır. Mevcut iktidar bugüne kadar bütün başarılarını gerilim politikaları ve mağduriyet üzerinden yürütmüş ve burada da başarılı olmuştur. Hem mağdur olduğunu çok iyi yansıtmış, hem de mağduriyet üzerinden prim yapmıştır. Hollanda ve Almanya olayları bu ürettikleri bir projelere örnektir. Türkiye'deki projeler tutmamış ancak ihraç ve ithal bir projeye hedeflerini gerçekleştirmişlerdir.

Kimlikler değil, değerler üzerinden siyaset yapılmalıdır. Şeffaf, denetlenebilir ve güven duyulan bir yönetim tesis edilmelidir. Burada sivil topluma büyük rol düşmektedir. Sadece partili olmak gerekmez. Sivil toplum kuruluşları, dernekler, kendilerine sivil inisiyatif diyen insanların bu güven ortamını tesis edici adımlarda bulunması gerekir. 2019 ilüzyonundan bir an önce kurtulunması lazımdır. Eğer bütün öncelik ve hedef 2019'a bağlanırsa birliktelik sağlanamaz. Siyasi partilerin bu süreçte kutuplaştıran, kimlikler üzerinden siyaset yapan rolü bir kenara bırakıp, bu güven ortamını tesis etmeye yönelik özellikle ziyaret, diyalogu geliştirmesi gerekir. Farklılıklarına rağmen, legal bir siyasi partiyi görmemezlikten, yok saymaktan geri durarak, tamamen muhatap alarak bu süreci yürütmesi, bu güven ortamının tesisinde önemli olacaktır. Yine bir çatı aday bularak siyasette herkesi kurtarmasını bekleyen anlayıştan ziyade güven ortamının tesis edilmesi gerekir. Ancak bu güven ortamı tesis edildikten sonra üzerine bir siyasi birliktelik bina edilebilir.

- **Herkesin kendini ifade edebileceği bir platform ihtiyacı**

Kamusal alan inşasına ihtiyaç vardır. Bundan kasıt devlet değildir. Kamusal alanın önemli aktörleri vatandaşlardır, siyasi partilerdir, STK'lardır, demokratik kitle örgütleri ve medyadır. Herkesin kendisini ifade edebildiği medya, özellikle sivil medya, yazılı, görsel bir medya platformu, bir internet sitesi olmalıdır. Alternatif kanalları daha şimdiden örgütlemeye başlamak lazımdır. Bunun içerisinde yüz yüze ilişkiler çok önemlidir. Örgütlerin mahallelere dönmesi, Orta Anadolu'ya dönmesi, Karadeniz'e dönmesi çok önemlidir. Alternatif, *Medyascope* gibi basın yayın kuruluşlarını genişletmek, canlandırmak önemlidir. Çünkü doğruları söylerken kimse duymuyorsa bunun hiçbir anlamı yoktur.

- **Yeni aktör, akım ve oluşumlar**

2019 tartışılırken artık siyasette genç insanlara, yeni yüzlere ihtiyaç vardır. Siyasi partilerin kurumsal yapıları, siyaset dilleri, siyasetlerinin matematiği ve siyaset yapma biçimlerinin artık eskisi gibi olmayacağı bir döneme evrilmemiz bir fırsattır. Siyasetin toplu bir işleyiş olduğu ve sadece siyasi partilerin tekelinde olmadığı anlaşılacaktır. Bu sebeple, yeni akımları ve oluşumları desteklemeye ihtiyaç vardır. Bu noktada sivil toplum örgütlerinin rolü çok önemlidir. Örgütlü toplumların örgütsüz toplumları da yanına alarak bu siyasi aktörleri yüreklendirmesine, yeni akımları yüreklendirmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Özetle, paradigmayı değiştirmek lazımdır. Siyasi partiler yerine yeni bir araçtan, aktörden söz etmek lazımdır. Bu yeni aktör de bütün siyasi partilerle eşit mesafede olmalıdır.

- **Uyum Yasaları esnasında gösterilecek tavır**

Uyum yasaları konusu önemlidir. Bu yasalar görüşülürken siyasi partiler meşru olmayan referanduma meşruiyet kazandıracakları kaygısıyla dışarıda mı duracaklar, yoksa bu yasaların kabul sürecini ellerinden geldiği kadar etkileyecekler mi?

Mecliste kalmaları ve bu uyum yasalarını mümkün olduğu kadar etkilemeye çalışmaları önemlidir. Bu aynı zamanda ne istenildiğini ve referandumun meşruiyet eksikliğini ve mhrszliğini anlatmak için de bir fırsattır.